

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Hazreti **OSMAN**

Editör
Prof. Dr. Ali AKSU

SIVAS/2020

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 215

29.06.2020 Tarih ve 2020/10-2 Numaralı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayın Kurulu Kararı ile 10.07.2020 Tarih ve 2020/1-15 Numaralı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yönetim Kurulu Kararına istinaden basımı uygun görülmüştür.

İNCELEME KOMİSYONU:

Prof. Dr. Ünal KILIÇ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi SİVAS

Prof. Dr. Ali AKSU

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi SİVAS

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ÇORUM

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Hazreti Osman

ISBN
978-605-7902-35-1

Editör
Prof. Dr. Ali AKSU

Baskı
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası

Kapak ve İç Düzen
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası

Dağıtım
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Sivas/2020

(Hz. Ömer'in Yönetim Anlayışı Bağlamında Karşılaştırmalı Olarak) HZ. OSMAN'IN YÖNETİM ANLAYIŞI

Ali Aksu*

GİRİŞ

Hiz. Osman, Fil Olayından yaklaşık altı yıl sonra Taiif'te doğdu. Mekke'nin önemli kabilelerinden olan Ümeyyeoğulları kabilesine mensuptur. Babası Affân, Kureyş'in en zengin tüccarlarından. Annesi Ervâ bnt. Kureyze'dir. Hiz. Osman gençliğinde babasının yanında ticaretle uğraşmıştır. Hiz. Ebu Bekir'in davetiyle İslamiyet'i kabul etmiştir. Amcası Hakem b. Ebi'l-Âs onu dininden dönmesi için baskı yaptı hatta hapsetti. Ancak Hiz. Osman bütün bu işkencelere aldırış etmedi. 615 yılında Hiz. Peygamber'in kızı Rukiye ile evlendi ve birlikte Habeşistan'a hicret ettiler. Bir yıl sonra Habeşistan'dan Mekke'ye döndüler.

Hiz. Osman Medine döneminde Evs b. Sabit ile kardeşleştirildi. Bedir Gazvesine eşi rahatsız olduğu için katılmayan Hiz. Osman'a Bedir ganimetlerinden pay ayırdı. Bedir Gazvesi esnasında Rukiye vefat etti. Hiz. Osman bu sefer de Hiz. Peygamber diğer kızı Ümmü Gülsüm ile evlendirildi. Hudeybiye Anlaşması öncesinde Mekkelilere elçi olarak gönderildi. Dönüşünün gecikmesi üzerine öldürüldüğü şeklinde bir haber yayıldı. Bunun üzerine Hiz. Peygamber Mekkelilerle savaşmak için biat aldı. Hiz. Osman Tebuk Seferi için büyük yardımda bulundu. Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer dönemlerinde fazla bir faaliyetinden bahsedilmemektedir. Hiz. Ömer'in istişare ettiği kimseler arasında olduğu belirtilmektedir. Hiz. Ömer'in şehit edilmesi üzerine halife seçimi şûraya havale edildi. Sonuçta Hiz. Osman, Hiz. Ömer'den sonra halife oldu.

Yaklaşık on iki yıl iktidarda kalan Hiz. Osman'ın ilk altı yılında fetihler devam etti. Ancak ikinci altı yılından itibaren birinci altı yılda yaşanan siyasi ve sosyal olaylar karışıklıkların çıkmasına neden oldu. Sonuçta Hiz. Osman isyancılar tarafından öldürüldü¹.

---

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi

1 Hiz. Osman'ın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz., Adem Apak, Hiz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti, İstanbul 2003; Murat Akarsu, "Hilafetine Kadar Hiz. Osman" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) AÜSBE., Ankara 1993; Ali Rıza Ayar, "Hiz. Osman ve Hiz. Ali Dönemlerinde Devlet-Halk Münasebetleri", (Basılmamış Doktora Tezi) OMÜSBE, Samsun 1997.

Hız. Osman'ın Yönetim Anlayışı

Hız. Peygamber ile birlikte Hız. Ebu Bekir ve özellikle Hız. Ömer dönemleri genelde Müslümanlar tarafından örnek model olarak anlatılmaktadır. Elbette ki söz konusu halifelerin idare anlayışının Müslümanlarca olumlu karşılanması haklı gerekçeleri olduğu kuşkusuzdur. Bu gerekçelerin en önemlilerinden birisinin adalet ilkesine bağlılık olduğunu söylemek mümkündür. Adalet denilince aklımıza Hız. Ömer gelmektedir. Hız. Peygamber ve ilk iki halife dönemlerinin birçok yönüyle örnek alınabileceğini söyleyebiliriz; hatta aşağıda vereceğimiz örneklerin büyük bir kısmı, günümüz idarecilerine bile doğrudan mesaj niteliği taşımaktadır. Biz bu tebliğimizde özellikle Hız. Osman'ın yönetim anlayışını Hız. Ömer'in yönetim anlayışı ile mukayese ederek başlıklar altında vermeye çalışacağız.

1-Devlet Yönetiminde İstişare

Bilindiği üzere istişare, Hız. Peygamber'in her zaman uyguladığı ve kendisinden sonraki Müslüman yöneticilerinden uygulamalarını istediği sünnettir. Allah Resûlü bu ilkeyi aktif bir şekilde işleterek ashabına örnek olmuştur; hatta beşerî konularla ilgili kimi kararlarda ashabın önerilerini dikkate alıp kendi kararından vazgeçmiştir. Hız. Peygamber, Müslümanların geleceğini belirleyici önemli olaylarda her kararı ashabıyla istişare ederek almıştır. Bunlar arasında Bedir, Uhud, Hendek gazvelerinin çeşitli aşamaları ile İfk Olayı gibi sayılarını çoğaltabileceğimiz olayları örnek olarak gösterilebilir².

Tarihsel sürece bakıldığında istişarenin aktif olarak işletildiği dönemlerde, idari ve siyasi hayatta Müslümanların fazla sorunla karşılaşmadığı görülür. Bunun tipik örneği, ilk iki halifenin devlet idaresidir. Onlar Resûlullâh'ın bu sünnetini aktif bir şekilde işlettikleri için, doğabilecek muhtemel problemlerin önünü henüz baştan kesmişlerdir.

Hulefây-i Râşidîn'in halife seçimi, savaşa karar verilmesi gibi siyasi olaylarda ve Kur'an ve Sünnette bulunmayan toplumsal sorunların çözümünde Resûlullah'ı takip etmişler ve şûra yöntemine başvurmuşlardır. Dört halife içerisinde istişareyi en fazla uygulayan ilk iki halifedir. Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer istişareyi en etkin bir şekilde işleten halifelerdendir. Hız. Ömer'in sahabenin ileri gelenlerine Medine'nin dışına çıkmaları yasağı getirmesinin en önemli gerekçelerinden biri, devlet yönetiminde istişare yöntemini işlevsel kılmaktı. Hız. Ömer'in kendisinden sonra belirlenecek halifenin seçim işini şûraya havale etmesi de onun istişareye ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

2 İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1971, II, 67-68.

Hz. Ömer'in şûra üyeleri arasında ashabın önde gelenleri bulunuyordu. Hemen şunu hatırlatalım ki, şûra üyeleri bahsedilen isimlerle sınırlı değildir. Görüş ve fikir sahibi olan her birey veya kabile mensubu kendi düşüncesini dile getirebilme hakkına sahipti; hatta Hz. Ömer gerektiğinde Müslüman olmayanların görüşlerine bile başvuruyor, sadece kendi kabilesi ve yakınları ile istişarede bulunmuyordu.

Hz. Osman'ın yönetim anlayışına baktığımızda hilafetinin ilk yıllarında istişare müessesesinin kısmen işletildiğini ama daha sonraki yıllarda pek çalıştırılmadığını görmekteyiz; çalıştırıldığı zamanlarda da yanlış kişilerle istişare edildiğini söyleyebiliriz. Hz. Osman'ın, Hz. Ömer'in başarılı idarecilerini değiştirirken, yeni valilerini kabilesinden tayin ederken istişareye başvurmadığını, hatta bu konuda yapılan itiraz ve eleştirilere fazla aldırış etmediğini bilmekteyiz. Hz. Osman'ın idarecilerine baktığımızda hemen hemen tamamının Emevilerden olması, selefleri gibi ashabın ileri gelenlerine değer vermemesi, istişareyi çalıştırmamasına neden olmuştur. Hz. Osman diğer konularda olduğu gibi istişare hususunda da Emevileri, sahabe ve sahabe çocuklarına tercih etmiştir. Hz. Osman fitne olayları baş gösterdiğinde tamamı Ümeyyeoğullarından olan valilerini³ toplantıya çağırması ve onlarla konuyu istişare etmiştir. İlk iki halife kabilesi ve yakınlarının dışındaki ilk Müslümanlarla istişare ederken Hz. Osman bizzat sorunların tarafı ve müsebbibi olan valileriyle istişare etmiştir. Bunun sağlıklı bir sonuç vermeyeceği aşikârdır ve nitekim de öyle olmuştur.

2-İdarede Denetim Mekanizmasının Çalıştırılması

Hz. Ömer, atadığı memurları sürekli takip etmiş; onlara verdiği yetkileri yerine getirip getirmediğini incelemiştir. Ömer, hatalarını gördüğünde onlara karşı sert bir tutum takınmıştır. Bu denetimi Hz. Ömer, bazen halkın şikâyetleri bazen de görevlendirdiği müfettişleri vasıtasıyla da yapmıştır. Hz. Ömer döneminin en önemli özelliklerinden birisi, sıkı bir denetim mekanizmasının kurulması ve işletilmesidir. Hz. Ömer, müfettişlik sistemi kurmuş ve bu kurumun başına Ensâr'dan Muhammed b. Mesleme'yi getirmiştir. Tesis ettiği bu kurumu aktif olarak işleterek şikâyet konusu olan meseleleri yerinde incelemiştir. Keza her yıl mutad bir şekilde hac mevsiminde halkla idarecileri yüzleştirip sınır koymamıştır. Aynı anlayış valilerinden de istemiş ve halkla aralarına mesafe koymamalarını özellikle hatırlatmıştır.

İdarede sıkı bir merkeziyetçi anlayış benimseyen halife, özellikle taşradaki yetkilileri devamlı takip altında tutmuştur. Müfettişlik kurumunun

3 Hz. Osman'ın görevden aldığı ve yerine atadığı valileri konusunda bkz. Apak, *Hz. Osman Yönetimi*, s. 95-121.

yanında kurduğu hafiye teşkilâtıyla da muhtemel suiistimalleri önlemeye çalışmıştır. Hz. Osman'ın yönetimine baktığımızda Hz. Ömer'in bu uygulamasına benzer bir uygulamayı görememekteyiz. Bu da özellikle vilayetlerde ortaya çıkan sorunların zamanında çözümlenememesini beraberinde getirmiştir.

Hz. Osman olaylar geliştikten sonra Şam'a Abdullah b. Ömer'i, Basra'ya Üsâme b. Zeyd'i, Kûfe'ye Muhammed b. Mesleme'yi ve Mısır'a da Ammâr b. Yasir'i müfettiş olarak göndermiştir. Ammâr b. Yasir'in dışındaki müfettişler olumsuz bir durumla kalmadıklarını rapor etmişlerdir⁴. Ancak olaylar, raporun aksi yönünde gerçekleşmiştir; yani olumsuz bir durum olmadığı belirtilmesine rağmen halifeye şikâyetler artmaya devam etmiştir.

Hz. Osman, Hz. Ömer gibi valileri üzerinde bir denetim sağlayamamıştır. Hz. Osman döneminde Şam valisi Muaviye tam anlamıyla başına buyruk olmuştur. Hz. Osman onun üzerinde etkili olmadığı gibi tam aksine o halife üzerinde etkili olmuştur.

Olaylar ileri düzeye geldiğinde müfettiş göndermede başarı sağlayamayınca Hz. Osman bu sefer valilerini Medine'de toplantıya çağırmıştır⁵. Hz. Osman'ın valilerine söylediği şu söz, halifenin güvendiği ve dayandığı kişiler sadece idarecileridir. Buradan da Hz. Osman'ın yukarıda belirttiğimiz gibi istişare ettiği kimselerdir. Hz. Osman valilerine şöyle demiştir: "Her idarecinin vezirleri ve nasihat edenleri bulunmaktadır. Benim vezirlerim ve öğüt verenlerim de sizlersiniz. Sizleri benim akrabalarım içinde de en güvenilir kimselerimsiniz. Olayları biliyorsunuz. Görüşleriniz, tavsiyeleriniz nelerdir?". Halife, şikâyetler konusunda valilerini eleştirmiş, valilerin kendilerini savunması üzerine olay kapanmıştır. Her bir vali görüşünü dile getirmiştir. Olayları çıkaranların öldürülmeleri, hilafet merkezinin Şam'a taşınması gibi fikirler ortaya atılmıştır. İrfan Aycan'ın belirttiği gibi valilerin fitnenin önlenmesi hususunda ileri sürdükleri teklifleri ve nasihatleri, problemlere kesin çözüm bulma gayretinden daha çok muhaliflerin nasıl etkisiz hale getirileceği üzerinde yoğunlaşıyordu⁶.

Toplantıya davet edilen eski Mısır valisi Amr b. el-Âs ise, halifenin yumuşak davranması nedeniyle bu olayların patlak verdiğini, çözümün ise yine Hz. Ömer gibi gerektiği yerde sert gerektiği yerde de yumuşak davranması olduğunu belirtti. Hz. Ali, Amr b. el-Âs'ın şikâyet ettiği bu hususu şu şekilde Halifeye söylemiştir: "Ömer valilerini sürekli kontrol altında tutar, hata yaptıklarında onları en ağır şekilde cezalandırırdı. Fakat sen bunu

4 Taberî, *Tarîhu'l-Ümme ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl, İbrahim, Beyrut ty., IV, 333, 341; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1986, III 78.

5 Taberî, *Tarih*, IV, 333.

6 İrfan Aycan, *Hilafetten Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, s. 111.

yapmıyorsun. Akrabalarına da yumuşak davranıyorsun”⁷. Kısacası Hz. Osman’ın valilerle yaptığı toplantı da başarılı geçmemiştir.

3-İdari Görevlendirmelerde Ehliyet ve Liyakat

Hz. Ömer’in en hassas olduğu konulardan birisi, idari görev vereceği kişileri sıkı bir elemenden geçirmesidir. Görevlendirmelerde kişilerin toplumsal veya siyasal konumlarına değil, işin ehli olmalarına önem vermiştir. Akrabalarını iktidar nimetlerinden uzak tutması da, onun en temel prensiplerinden birisidir. Hz. Ömer, aile bireylerinin devlet işlerinde görev almasına izin vermemiştir. Ayrıca yakınlarının bu husustaki beklentilerini, halifeliğin kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteme arzularının tezahürü olarak görüp eleştirmiştir⁸.

İdari görevlendirmelerde bu ilke üzerinden hareket eden Hz. Ömer, toplumun her kesiminin teveccühünü kazanmış ve doğabilecek muhtemel sorunların önünü kesmiştir. Tüm karar ve uygulamalarında adalet ilkesini işleten Hz. Ömer, herkese eşit mesafede durduğunu tercihleriyle ortaya koymuştur.

Hz. Osman ise -yukarıda da belirttiğimiz gibi- idarecilerin tamamını kendi kabilesi olan Ümeyyeoğullarından atamıştır. Hz. Osman hakkında yapılan tenkitlerin başında, onun devletin en önemli idarî ve askerî mevki-lere yakın akrabasını getirmesi gelmektedir. Hâlbuki Hz. Ömer, vefat etmeden önce muhtemel halife adayları Hz. Ali ve Hz. Osman’ı yanına çağırarak onları halife olmaları halinde kabilelerini insanların başına musallat etmemeleri konusunda uyarmıştır⁹. Gerçekten halife, göreve başlamasının ilk yıllarından itibaren ailesinin de telkinleriyle çeşitli nedenlerle Mısır, Kûfe, Basra gibi önemli eyalet valilerini azlederek yerlerine Benî Ümeyyeli şahısları tayin etmiştir¹⁰.

Hz. Osman halife olduktan (24/644-645) iki yıl sonra (26/647) yılında ilk siyasî uygulamasını Kûfe’de gerçekleştirerek şehrin valisi Sa’d b. Ebî Vakkâs’ı azledip yerine anne-bir kardeşi Velid b. Ukbe’yi tayin etmiştir. Halife Kûfe’de başlattığı kadro değişikliğini sürdürmüştü; Mısır valisi Amr b. el-Âs’ın yerine sütkardeşi Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh’i (27/647) tayin etmiş, bundan yaklaşık iki yıl sonra da (29/649-650) Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi görevden alarak dayısının oğlu Abdullah b. Âmir’i Basra valiliğine atamıştır. Ayrıca daha önce tayin ettiği Velid b. Ukbe’yi Kûfelilerin şikâyeti üzerine gö-

7 Taberi, *Tarih*, IV, 336-337.

8 Adnan Demircan, *İslam Tarihi-1*, Ankara 2018, s. 126.

9 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, thk., Taha Muhammed Zeynî, Kahire 1967, I, 29 ; Taberi, *Tarih*, IV, 229; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, III, 27.

10 Apak, *Hz. Osman Yönetimi*, s. 95-121.

revinden uzaklaştırmasının ardından, şehrin idaresini yine yakın akrabası Saîd b. el-Âs'a teslim etmiştir. Eyalet valilerini sırasıyla değiştirip yerlerine Ümeyyelileri atayan Hz. Osman'ın tasarrufta bulunmadığı tek önemli eyalet Şam'dır. Bunun sebebi Hz. Ömer döneminden itibaren burayı idare eden Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Ümeyyeli olmasıdır. Halife Şam valisini değiştirmek bir yana, daha önce Umeyr b. Sa'd'ın yönetiminde bulunan Hama, Humus, Kinnesrin ve Havran gibi şehirleri ve Abdurrahman b. Alkame'nin emrindeki bölgeleri de onun yönettiği topraklara dâhil etmiştir¹¹. İktidarın bütün kilit görevlerine yakın akrabasını yerleştiren Hz. Osman, ayrıca önemli devlet yetkilerini elinde bulunduran Devlet kâtipliği görevine de amcasının oğlu Mervan b. Hakem'i getirmiştir. Bu tayinlerle birlikte devletin bütün idarî kademeleri Ümeyyeoğullarının kontrolüne geçmiştir. İktidarın zamanla bir kabilenin hâkimiyetine girmesi ile resmen olmasa da, fiilen saltanat uygulaması başlamış ve Hz. Ömer döneminden devralınan yönetim tablosu tamamen değişmiştir.

Hz. Ömer, özellikle akrabalarını devlet idaresinden uzak tutmuştu. Bununla Hz. Ömer, Hz. Peygamber döneminde üstü küllenen asabiyet ateşinin canlanmasına engel olmak istemiş, bunda da önemli ölçüde başarılı olmuştur. Hz. Osman ise, selefının tam tersi bir yol takip ederek, büyük eyalet valilerinin tamamını kendi kabilesinden seçmiş, Hz. Ömer döneminde Müslümanların ileri gelenlerinden oluşan istişare kurulunu da Emevîlerin aile meclisi haline getirmiştir. Böyle olunca da halife, sosyal tabanını yitirmiş, bütün Müslüman toplumdan ziyade bir aileye dayanan fiilî saltanat yönetiminin icracısı konumuna düşmüştür.

4-Kamu Malı Hassasiyeti

Hz. Ömer, kamu malına karşı aşırı hassasiyetiyle meşhur olmuş bir idarecidir. Hattâ bireysel işleriyle devlet işlerini birbirinden ayırdığı, özel işleriyle ilgilenirken asla kamu malı kullanmadığı, sadece devlet işlerini yürütürken kamu mallarından harcama yaptığı söylenir. Kamu malı konusundaki tutumunu, göreve getireceği idarecileri seçerken gösterdiği hassasiyetten de anlayabiliriz. Meselâ görevlendirdiği kişilerden atama öncesinde mal beyanı almıştır. Keza görevden ayrılma veya alma gibi durumlarda da tekrar mal beyannamesi isteyerek muhtemel suiistimallerin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu nedenle görev süreleri boyunca resmî görevlilerin malları kayıt altına alınmıştır. Tüm tedbirlere rağmen şayet bir şikâyet söz konusu olursa, teftiş heyetini görevlendirip tahkikat yaptırmıştır. Nitekim Amr b. Âs'ın fazla mal edindiğine dair bir şikâyet gelince, halife başmüfet-

11 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 7-8.

tişi Muhammed b. Mesleme'yi Mısır'a gönderip inceleme yaptırmış ve şikâyetin haklı bulunması üzerine, Amr'ın mallarının bir kısmına el koydurmuştur. Aynı şekilde Ehvâz idarecisinin de fazla mal biriktirdiği tespit edilince malının yarısına el koydurmuştur. Aynı hassasiyet icabı, görevleri sırasında devlet memurlarının ticaret veya bir başka işle uğraşmaları da halife tarafından yasaklanmıştır.

Hz. Osman'ın tenkide uğrayan icraatından birisi de, devlet hazinesinden kendi ailesine ekonomik imkânlar tahsis etmesidir. Rivayetlere göre halife daha önce Taif'e sürgün edilmiş olan amcası Hakem'i Medine'ye getirdikten sonra kendisine yüz bin dirhem para verdiği gibi, Fedek arazisini Hakem'in oğlu Mervan'a tahsis etmiş, Medine çarşısının gelirini yine Mervan'ın kardeşi Haris'e aktarmış, kendi damadı Abdullah b. Halid'e 400 bin dirhem vermiştir¹².

Hz. Osman'ın akrabalarına yaptığı ihsanlar hakkında en fazla eleştiri, İfrikıyye ganimetleri üzerinde yapılmıştır. Halife, valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i Afrika fethine gönderirken eğer askerî harekâtı başarıyla tamamlayabilirse, elde edilen ganimetlerin beşte birini kendisine vereceğini vaat etmişti. Abdullah'ın komutanlığındaki fetihler sonucunda bir buçuk milyon dinar ganimet elde edilmiş, edilen ganimetlerin bir kısmı halife tarafından vali Abdullah'a veya Hakem'in oğullarına verilmiştir. Ayrıca ilk gazvelerden elde edilen ganimetlerin Abdullah'a, sonraki ganimetlerin ise Mervan'a verildiği bilgisi de kaynaklarda yer almıştır¹³.

5-Halkın Sorunlarıyla Doğrudan İlgilenme

Hz. Ömer halkın huzuru, güvenliği ve refahını en temel sorumlukları arasında saymıştır. Hz. Ömer, halkın sorunlarıyla doğrudan ilgilenmiştir. Hz. Osman'ın eleştirildiği noktalardan biri de, idarecileri üzerinde hâkimiyet kuramamasıdır. Bunun sonucunda da Hz. Osman'ın başta valileri olmak üzere idarecileri halka karşı olumsuz davranış içerisine girmişlerdir. Halifenin tenkide uğramasının önemli nedenlerinden biri de Ümeyyeli idarecilerin icraatlarıdır. Bu idareciler çeşitli faaliyetleri yüzünden ayrı ayrı eleştiriye uğramışlarsa da, eleştirilerin asıl muhatabı Hz. Osman olmuştur. Hz. Osman'ın halifeliliği döneminde en fazla problem yaşanan eyalet merkezleri Kûfe, Mısır ve Basra'dır. Bunlar içinde de en çok idareci değişikliği Kûfe'de gerçekleşmiş, burada sırasıyla Sa'd b. Ebî Vakkâs, Velid b. Ukbe ve nihayet, Sa'îd b. el-Âs valilik görevinde bulunmuşlardır. Kûfe'de 4-5 yıl yöneticilik yapan Velid b. Ukbe (30/650-651) yılında meydana gelen bazı olay-

12 Taberi, *Tarih*, IV, 253; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 45. Deatylı bilgi için bkz. Apak, *Hz. Osman Yönetimi*, s. 140-142.

13 Ya'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1960, II, 166; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 146.

lar sebebiyle azledilmiştir. Hz. Osman, olayları sağlıklı bir şekilde çözmek yerine bazen halkın isteği doğrultusunda karar vermiş valisini azletmiştir.

Velid b. Ukbe'den sonra şehrin idaresini üstlenen Sa'îd b. el-Âs başlangıçta Kûfe halkına hoşgörü ve anlayışla yaklaşmaya çalışıp şehrin önde gelenleriyle sohbet toplantıları düzenlemiş ve önemli meselelerde kendileriyle istişarede bulunmuştur. Ancak bir toplantı esnasında onun "Kûfe arazisi Kureyş'in bahçesidir" sözünü sarf etmesi şehir halkıyla arasının açılmasına sebep olmuştur¹⁴. Muhalifler valinin bu ifadesini Hz. Osman'a karşı fiilî hareketin miladı olarak kabul etmişler, valiye karşı muhalefeti aletleştirerek onun ve halifenin aleyhine propaganda faaliyetine başlamışlardır. Kûfe'dekine benzer idarî problem Mısır'da da meydana geldi. Hz. Osman, Mısır'ı fetheden Amr b. el-Âs'ı valilik görevinden azlederek yerine Abdullah b. Sa'd'ı tayin etmişti¹⁵. (27/647). Bunun neticesinde Amr, halifeye kırgın olarak eyaletten ayrıldı. Mısır topraklarını fethetmiş ve uzun zaman da bölgeyi idare etmiş olması bakımından onun bölgede etkili bir nüfuzu ve çevresi vardı. Bu nedenle Mısır'da yönetici değişikliğinden sonra Amr taraftarları ve Abdullah taraftarları gibi gruplaşmalar meydana geldi. Dolayısıyla Mısır'daki karışıklıkların aslında Amr'ın azledilip Abdullah'ın tayin edilmesinden itibaren başlamış, zamanla yeni vali aleyhine faaliyetler Mısır'da yayılmıştır¹⁶.

Basralılar Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk yıllarında valileri Ebû Mûsâ el-Eşarî'yi yönetime şikâyet etmişler ve onun azlini sağlamışlardır. Halife bu talebi yerine getirdiği gibi, yine onların da görüşünü alarak buraya Abdullah b. Âmir'i tayin etmiştir. Ancak buna rağmen Basra'da da birtakım huzursuzlukların olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Osman'ı hilâfetten azletmek için Mısır ve Kûfelilerle birlikte Medine'ye Basralılar da gelmişlerdir. Hiçbir sebep yok iken onların yönetime karşı düzenlenen isyan hareketine katılmış olmaları düşünülemez.

Kûfe, Mısır ve Basra'da olduğu gibi devletin başkenti olan Medine'de de yönetime karşı hoşnutsuzluklar meydana gelmiştir. Esasında diğer eyaletlerde ortaya çıkan karışıklıkların faturası Medine'ye, yani Hz. Osman'a kesilmiştir. Buna ilave olarak başkentte özellikle halifenin mensup olduğu kabilenin bazı üyelerinin tavırları Müslümanları rahatsız etmiş, özellikle genç, tecrübesiz, ihtiyattan mahrum ve haris bir kişi olan Mervan'ın Hz. Osman'ın kâatibi olarak tayin edilmesi ve onun da halifeyi zor duruma sokacak davranışlar sergilemesi Medinelileri yönetimden soğutmuştur.

14 Taberi, *Tarih*, IV, 323; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 70.

15 Taberi, *Tarih*, IV, 257; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 45.

16 Apak, *Hz. Osman Yönetimi*, s. 144-145.

Bundan başka halifenin hoşgörüsünü ve akrabasına meylini istismar eden Benî Ümeyye mensupları aşırı güvenin verdiği cesaretle toplum içinde uygunsuz hareketler yapmaya başlamışlardır. Mesela yönetim hakkındaki şikâyetleri halifeye iletmek için Hz. Osman'a giden Ammar b. Yasir'i feci bir şekilde dövmüşlerdir. Bir taraftan Ümeyyelilere bolca ihсанlar verilip devlet imkânları tahsis edilirken, diğer taraftan ise ashabın ileri gelenlerinden Abdullah b. Mes'ûd'un Kur'an'ın çoğaltılması hususunda halife ile anlaşmazlığa düşmesi sebebiyle maaşının kesilmesi¹⁷ ve Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Aişe'nin tahsisatının azaltılması ashâbı ziyadesiyle rencide etmiştir. Bütün bu ve benzeri sebeplerden dolayı Medine'de idareden memnun olmayan bir topluluk oluşmaya başlamıştır. O kadar ki, Hz. Osman'ın halife seçilmesinde en büyük rolü oynayan Abdurrahman b. Avf dahi gerçekleştirilen icraattan duyduğu rahatsızlık¹⁸ nedeniyle Hz. Ali'ye gelerek, "Sen kılıcın al, ben de alırım" diyerek, meselenin halli için halifeye karşı silahlı mücadele teklifinde bulunmuştur. Hz. Osman'ın uygulamalarından memnun olmayan Hz. Talha ile Hz. Zübeyr, Muhammed Ebî Bekir ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe gibi şahıslar Medine'deki muhalefetin öncüleri konumuna gelmişlerdir. Bununla birlikte Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm, Ammar b. Yâsir¹⁹ gibi şahısların tenkitleri yıkıcı mahiyette değildi. Onlar, sadece yapılan yanlış uygulamaları dile getiriyorlardı. Ancak Amr b. el-Âs gizlice, Muhammed b. Ebî Bekir ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe halkı açıkça idare aleyhine tahrik etmişlerdir. Hz. Aişe, Hz. Osman'ı valileri konusunda uyardı. Uyarısının fayda vermemesi üzerine Hz. Aişe'nin Hz. Osman'dan halifelikten ayrılmasını istediği ancak halifenin buna yanaşmadığı gibi Hz. Aişe'nin muhalefetinden rahatsız olduğu belirtilmektedir²⁰. Buradan da görüldüğü üzere Hz. Osman'ı anlamak gerçekten de zordur. Mü'minlerin annesi, sahabenin ileri gelenleri benzer uyarılarda bulunmasına rağmen halife onların uyarılarını dikkate almamış aksine rahatsız olmuştur.

6-Asabiyet Konusunda Hassasiyet

Hz. Osman döneminde meydana gelen karışıklara önemli sebeplerinden bir diğeri de Hz. Peygamber'in büyük ölçüde etkisiz hale getirdiği ve Hz. Ömer'in tekrar canlanmasından endişe ettiği ve aldığı hususi tedbir-

17 İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ud", *DİA.*, İstanbul 1988, I, 115.

18 Ahmet Önkal, "Abdurrahman b. Avf", *DİA.*, İstanbul 1988, I, 157.

19 Ammar b. Yasir de diğer sahabiler gibi Hz. Osman'ı Ümeyye oğullarını idareye getirmesine ve Ebû Zer'i sürgüne göndermesine karşı çıkmıştır. Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", *DİA.*, İstanbul 1991, III, 75.

20 Mustafa Fayda, "Aişe", *DİA.*, İstanbul 1989, II, 203.

lerle etkisini azaltmaya çalıştığı asabiyetin yeniden faaliyete geçmesidir. Asabiyet her şeyden önce Kureyş kabilesi içinde Emevî-Hâşimî rekabetini yeniden canlandırmıştır. Hz. Peygamber'in kabileler üstü konumu sebebiyle, cahiliye dönemine kadar uzanan bu mücadele büyük oranda gündemden çıkmıştı. Hz. Peygamber'den sonraki halifelerin Teym ve Adîy oğullarına mensup olmaları sebebiyle Ümeyye ve Hâşimîler iktidardan uzak kaldıkları ve muhalefete düştükleri için, bu iki kabile arasında iktidar mücadelesi görünür hale gelememiştir. Ancak Hz. Osman'ın halife olması ve Emevîler adına siyasî kararlar alması, rakipleri Hâşimîleri doğal olarak muhalefete sevk etmiş, idareden şu veya bu sebeple memnun olmayanlar da Emevîlere karşı muhalefet bloğu olarak gördükleri Hâşimîlerin yanında toplanmışlardır. Sonuçta Müslümanlar Emevî ve Hâşimî taraftarları şeklinde bölünmüş, iki sülale arasında geçmişe dayanan siyasî rekabet, alanını genişleterek bütün toplumu etkiler hale gelmiştir. Hz. Osman'ın şahsî zafiyeti sadece Kureyş içinde Emevî-Hâşimî şeklindeki bir siyasî hizipleşmeye sebep olmakla kalmamış, bundan cesaret alan diğer Arap kabileleri de idareye karşı birleşmeye, kabile asabiyetlerini açığa vurmaya ve hilâfetin genelde Kureyş'in, özelde de Ümeyye oğullarının tekelinde olmasına muhalefet etmeye başlamışlardır. Bu sebeptir ki, o dönemde yeniden canlanan Emevî-Hâşimî asabiyeti mücadelesine Kureyşli ve Kureyşli olmayan Araplar şeklindeki yeni bir politik rekabet de eklenmiştir. Kureyş'e mensup olmayan Bekr, Abdülkays, Rebîa, Ezd, Kinde, Temîm, Kudaa gibi Arap kabileleri İslâm'a daha sonra katılmış olmalarına rağmen İslâmî fetihlere büyük katkı sağlamışlardır. Fetihlerde komutanlık, eyaletlerde de idarecilik mevkiilerini hep Mekkeliler'in işgal etmesinden rahatsızlık duyan bu kabileler, yönetimde de artık kendilerinin söz sahibi olmalarının zamanının geldiğini dile getirmeye, bu tür taleplerine cevap vermeyen idareyi açıkça tenkit etmeye başlamışlardır.

Netice olarak ifade etmek gerekirse; klâsik İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Osman döneminde meydana gelen dahilî karışıklıkların genelde halife ve onun idarecilerinin şahsî kusurları ile belli oranda İbn Sebe'nin faaliyetlerinden kaynaklandığını ileri sürülür. Nitekim biz de bu çerçevede yukarıdan beri Hz. Osman'ın ve onun idarecilerinin halkta rahatsızlığa sebep olan uygulamalarından bahsettik. Ancak görülen olayları bir sebep veya bir/birkaç şahsın sorumluluğuyla açıklamak mümkün değildir. Dahilî karışıklıklar o dönemdeki, dinî siyasî, ictimai ve iktisadî değişimlerin bir sonucu olarak kabul etmek gerekir. Her şeyden önce bu süreçte askerî faaliyetler tamamlanmış, devlet ulaşabileceği en uzak sınırlara dayanmış, doğuda İran'ın düşman halkı ve yüksek yaylası, kuzeyde Anadolu ve batıda Akdeniz, devletin en tabii sınırlarını oluşturmuşlardı. Fetihlerin durmasıyla bir-

likte insanlar olayları düşünme ve değerlendirme imkânı bulmuşlar, bunun sonucunda da, onlardan bir kısmı çeşitli nedenlerle farklı şekillerde yönetim aleyhine faaliyetlere girişmeye başlamışlardır. Ayrıca Hz. Peygamber'in ahlâkî terbiyesi altında yetişmiş olan sahâbenin sayısının gün geçtikçe azalması ve bu terbiyeden mahrum kalan insanların cemiyette ekseriyete sahip hale gelmeleri de karışıklıklarda etkin bir şekilde rol oynamıştır. Ayrıca İslâm fetihlerinin genişlemesiyle birlikte Müslümanlara boyun eğen ve zimmî duruma düşen, ancak içten içe de Müslümanlara düşmanlık besleyen Hıristiyan zümre, Hz. Ömer tarafından tarih sahnesinden silinen Sasani İmparatorluğu'nun tebeası olan İranlılar ve nihayet Hz. Peygamber'in 622'de Mekke'den Medine'ye hicretinden itibaren sürekli olarak Müslümanlara karşı düşmanca duygular besleyen Yahudiler, Hz. Osman zamandaki fitne hareketlerinin tabii destekçileri olmuşlar, teşekkül ettirdikleri gizli örgütlerle muhalifleri sürekli olarak devlet idaresine karşı ateşleşmişlerdir. Bütün bu ve benzeri faaliyetler toplamı, Hz. Osman döneminde Müslümanları büyük dâhilî problemlerle karşı karşıya getirmiştir.